

O CHESTIUNE DE CENTRALITATE: LITERATURA ÎNTRE STRUCTURALISM ȘI DECONSTRUCTIVISM

A RATHER CENTRAL MATTER: LITERATURE BETWEEN STRUCTURALISM AND DECONSTRUCTIVISM

RAMONA SIMUȚ*

ABSTRACT. This study is an overview of the foremost ideas related to 20th-Century formalism and its attempted recomposition read as deconstruction in post-modernism in its search for the meaning of literary texts. We will abide for a short while on the deconstructive presumption that decentering means by necessity a step forward toward grasping the narrative inside out, while formalists only tackled on its constitutive parts recognizable in the units and functions of the text with the purpose of the “resurrection of the word”, as Shklovsky once called it. Derrida’s displacing and indeed, intentional mis-placing of these units in his analysis scheme will be looked upon in view of his search for deprived, disentitled readers in their capacity of both creators of meaning and escapists in relation with the rhetoric of the text. But is Derrida’s reading of the text the only reading in post-modernism just because of his famous divide between parole and language, or his idea of hierarchical authority of the spoken vs. the written text? All these issues are taken into account in this rather brief encounter with deconstruction and its many cutting edges in the dawn of their impact on the literary world, in the hope that their nuances will disclose the main fallacies of the complex project of fragmentation on the road to meaning.

KEY WORDS: structuralism, post-structuralism, Derrida, text, sign

Introducere. Teoria literară formalistă: structuralismul și noul limbaj

Pornind de la filosofia aristoteliană, structuralismul se afirmă la finele secolului XIX-începutul secolului XX ca metodă ce-și impune să descopere unitățile

* RAMONA SIMUȚ (PhD 2010, Utrecht University, the Netherlands) is Reader in Comparative Literature and Literary Theory at Emanuel University of Oradea, Romania. E-mail: ramona.simut@emanuel.ro.

sau elementele primordiale, fundamentale care compun tot ce vedem în jur. Dacă materia este alcătuită din molecule, după principiile chimiei și fizicii, și dacă moleculele sunt formate din atomi, care au în componență diferite particule subatomice, atunci totul în Univers are la bază atomi. Analiza structuralistă studiază în principal felul în care funcționează și se combină atomii (cuvintele, aici) în structuri pentru a forma obiectul studiului lor, îndeobște textul, așadar felul în care apar cuvintele în fraze și în imagini și modul în care înglobează ele noi posibilități de a cunoaște realitatea din interior, mai degrabă decât din informații biografice sau istorice/contextuale. Filosofia structuralistă afectează o serie întreagă de discipline: antropologia, lingvistica, matematica sau critica culturală, iar adepții ei sunt interesați de elementele de bază sau “unitățile” care formează întregul sistem, dar și de regulile sau legile care dictează felul în care se combină aceste unități/structuri/elemente. Analiza structuralistă dovedește și subliniază faptul că nu este interesată de nimic altceva în afară de relațiile care se creează între structuri și reguli (vezi ideea de formă poetică în Habib 2011: 197-202 și de artă abordată tehnic în imagini, în Șklovski/Shklovsky 1917/1965).

Din punct de vedere lingvistic, limbajul se pretează cel mai bine la normele structuralismului, pentru că se compune din unități ce se combină după niște reguli fixe pentru a genera sens/semnificație. Atomul de bază al limbii este cuvântul (fonemele care compun sunetele ce formează cuvinte), iar regulile sunt formele gramaticale care dictează cum punem cuvintele laolaltă pentru a forma o propoziție. Regulile gramaticale se schimbă de la o limbă la alta, și la fel cuvintele și fonemele, dar structura limbii este aceeași în toate limbile: cuvintele vin împreună într-un sistem gramatical pentru a avea sens. Structuralismul a avut influență deoarece a redus, la fel ca științele, sistemele complexe la părțile lor fundamentale, iar analiza structuralistă țintește spre universalitate, spre găsirea acelor structuri/unități/elemente care sunt comune tuturor culturilor și timpurilor și care se regăsesc peste tot în lume. Căutarea adevărului universal sau peren a fost un aspect esențial al perspectivei umaniste, dar devine problematică atunci când construcția universalității ascunde sau estompează diferențe culturale importante, sau diferențe între perioade de timp sau sisteme de credință.

Analiza structuralistă trece peste acest neajuns, ignorând problemele ce țin de conținut: o structură poate fi universală, deci aceeași în toate timpurile și culturile, pur și simplu pentru că este doar un schelet, un tipar pe care se construiește conținutul specific, individual. Din punct de vedere structuralist, toți oamenii sunt fundamentali la fel, fiindcă au în comun aceeași structură scheletică, indiferent că sunt diferiți prin culoarea pielii, capacitatea intelectu-

ală etc. Tot astfel și în cazul limbilor: ele sunt la fel, au aceeași structură, indiferent de cuvintele pe care le conțin. Aplicat la literatură se merge pe ideea că într-un poem/roman/basm etc. rolul important este al actorilor și al funcțiilor lor. De pildă, actorii unui basm se regăsesc cu ușurință de la o cultură la alta, vezi prinții și prințesele, mama vitregă, ajutorul (care poate fi om sau animal, exemplul calul din *Harap Alb* etc.), iar structura respectivă spune în general aceeași poveste. Din punct de vedere structuralist, basme precum *Cenușăreasa* sau *Albă ca Zăpada* reprezintă aceeași poveste: fata/prințesa (actorul principal) este persecutată de mama vitregă, iar apoi salvată prin căsătoria cu un prinț.

Unitățile sau elementele comune ale basmului sunt personajele, iar regula este că mamele vitrege sunt hapsâne, prințesele le cad victime, iar prinții și prințesele sfârșesc prin a se căsători. Orice detalii sau elemente adiacente am aduce acestei structuri, ea rămâne aceeași, iar regulile structuraliste se aplică la fel în cazul literaturii culte, miturilor sau altor narațiuni (vezi opera *Ulise* a lui James Joyce, unde mitul antic este reluat în spațiu modern păstrând aceeași structură a mitului călătorului, comun tuturor generațiilor indiferent de nota personală în care îl îmbracă Joyce și de felul nou în care reușește să surprindă, să creeze paradoxuri).

Structuralismul și metoda formalistă: mitul și basmul la formalistiții târzii

Structuralismul, pentru că reduce toate narațiunile la o structură scheletică, are limitele lui clare, iar de la structuraliști procedeul se transferă la formalistiți. Formaliștii ruși (vezi școala formalistă a lui Viktor Șklovski din Sankt Petersburg, cunoscută ca Școala pentru Studiarea Limbajului Poetic) inițiați în această metodă de structuralistul Vladimir Propp, au încurajat găsirea atomilor care formează miturile literare, identificând componentele esențiale pe care le au miturile în comun mai ales în domeniul folclorului. Astfel, Propp găsea 31 de funcții constante pe care le prezintă structura tuturor basmelor în “secvențialitate identică” (Propp 2003: 22), indiferent de detaliile specifice pe care un anumit basm le-ar prezenta într-o țară sau alta. Imaginația cititorilor nu are rol prea important aici, pentru că în momentul în care am identificat unitățile/elemente și am explicat regulile, am epuizat și analiza literară. Un text, de pildă un basm, poate avea două tipuri de structuri, de la: 1. sintagmatic (propozițional) la 2. paradigmatic (analitic, neordonat de limbajul colportorului). Pentru cei ce citesc literatură pentru a găsi și interpreta sensuri adânci și complexe, analiza structuralistă pare reduționistă și obiecti-

zată, de-a dreptul dezumanizantă. Cele 31 de funcții ale basmului rus (dar și ale folclorului universal), care intervin după nararea situației inițiale, sunt, conform lui Propp (2003: 79-83):

1. absenteizarea (un membru al familiei părăsește căminul, fie că este eroul basmului sau un viitor ajutor al eroului);
2. interdicția (eroul i se interzice să facă un anumit lucru sau să meargă într-un anumit loc);
3. încălcarea interdicției (moment în care în povestire apare antagonistul/răufăcătorul, cu care eroul se va confrunta la o dată ulterioară);
4. recunoașterea (răufăcătorul merge în recunoaștere fie pentru a răpi pe cineva, fie pentru a fura ceva, devenind iscoditor);
5. obținerea (răufăcătorul primește răspunsul/informația dorită despre cineva/ceva);
6. șiretlicul (răufăcătorul încearcă să înșele eroul câștigându-i încrederea, pentru a-l captura mai târziu/a-i fura ceva);
7. complicitatea (eroul este convins de răufăcător să-l ajute, fără a-și da seama că lucrează împotriva binelui);
8. comiterea răului sau absența unui bun (răufăcătorul rănește/răpește un membru al familiei; cineva din familie are nevoie de o poțiune/leac etc.);
9. medierea (fapta rea ajunge la urechile eroului sau își dă seama de ea, uneori după ce își vede familia/satul oropsit);
10. contra-acțiunea (eroul decide să acționeze pentru îndreptarea răului, deseori dând dovadă de eroism);
11. plecarea eroului de acasă;
12. prima funcție a ajutorului/donatorului (eroul este testat, interogat, pentru a fi pregătit să primească obiectul/poțiunea dorită prin intermediul ajutorului sau agentului magic);
13. reacția eroului la funcția ajutorului (fie eliberând pe cineva, fie folosind puterile adversarului împotriva sa);
14. învoirea de a folosi obiectul magic, cu ajutorul altor personaje;
15. direcționarea (eroul este condus spre locul obiectului căutat);
16. lupta dintre erou și răufăcător;
17. pecetluirea (eroul este recunoscut ca atare prin primirea unei eșarfe/răni);
18. biruința (răufăcătorul este înfrânt, omorât sau alungat);
19. rezolvarea (datoria inițială este plătită/obiectul căutat este livrat; un personaj ucis este înviat etc.);
20. întoarcerea eroului acasă;

21. urmărirea eroului de către răufăcător;
22. salvarea eroului de urmăritor (prin obiecte care-l încetinesc pe cel din urmă/prin transformarea înfățișării eroului/prin scăparea eroului de la moarte);
23. sosirea incognito (eroul ajunge acasă deghizat);
24. pretenții nefondate (răufăcătorul/falsul erou pretinde ce nu i se cuvine);
25. încercarea de căpătâi (erou are de înfruntat o încercare/de dezlegat o ghicitoare/de trecut un proces etc.);
26. soluționarea sarcinii;
27. dezvăluirea (eroul este recunoscut de ceilalți după rana/eșarfa primită etc.);
28. expunerea (falsul erou este dat în vileag);
29. transfigurarea (eroului i se dă o nouă înfățișare fizică/vestimentară etc.);
30. pedepsirea răufăcătorului;
31. nunta eroului și primirea coroanei.

Totuși, structuralismul în sine a început ca știință a umanității, iar scopul său este să scoată la iveală tot ce fac, gândesc, percep și simt oamenii nu numai în domeniul științelor (matematică, biologie, lingvistică, psihologie), ci și al literaturii prin “reînvierea cuvântului”/textului/imaginii (Shklovsky 1914/1973: 41 și urm.). Postulatul structuraliștilor este că mecanismul care organizează micile unități și regulile pentru ca un anumit sistem să aibă sens nu sunt la îndemână în natură, ci vin din mintea umană, care ordonează aceste unități potrivit regulilor date. Structuraliștii nu sunt preocupați în primul rând de realitate sau de viața socială, ci în special de faptul că excesul de realitate (prea multe unități de prea multe feluri) nu este inteligibil fără un sistem/gramatică care să organizeze această realitate (vezi ideile lui Ferdinand de Saussure din al său *Curs de lingvistică generală*, 1916).

Structuralismul, la fel ca perspectiva umanistă a lui Aristotel, crede că arta îmbunătățește natura punând în ea ordine, și același rol îl are și mintea umană, care stabilește caracteristici/acțiuni universal-umane, așadar o cultură universal-umană în toate timpurile și locurile (toate culturile au o limbă proprie, o organizare socială de un fel sau altul, un sistem legislativ și economic propriu etc., toate date de anumite structuri universale. În acest punct se opresc, însă, asemănările dintre structuralism și umanism, pentru că, în timp ce primul universalizează/uniformizează, al doilea tinde să diversifice rolul literaturii și să-i studieze complexitatea în toate sferele vieții sociale, nu doar ale celei culturale. Formaliștii, la rândul lor, abordează metoda formală

în analiza textului literar, și prin Viktor Șklovski (1893-1984) se preocupă de forma literaturii (fără a ignora funcțiile ei morale și sociale). Literatura, spune acesta, are capacitatea de a ne face să vedem lumea cu ochi noi, de a face ca lucrurile ce ne sunt deja familiare să ne pară din nou interesante/captivante. În acest fel, lucrurile mult prea cunoscute nouă nu mai sunt trecute prin procesul de recunoaștere subconștient, ci le privim dintr-un nou unghi. Arta, spune Șklovski, există pentru a ne reda sentimentul că trăim, deoarece în ea cuvintele reînvie (1914/1973: 42).

Scopul artei este să ne facă să cunoaștem lucrurile așa cum sunt, nu așa cum le știm noi. Rezultatul acestui proces de defamiliarizare este că puteam vedea din nou lumea în toată splendoarea ei sau în toată hidoșenia ei. Aplicat la poezie sau roman, arta lor nu trebuie să fie transparentă și precisă precum articolele de ziar, ci trebuie să exploateze potențialul de ambiguitate al limbii făcând uz de metafore sau sinonime pentru a scoate la iveală al doilea sau al treilea sens al cuvintelor și expresiilor, cu tot cu imaginile lor asociative. Aici reînnodăm vechi afinități cu Ferdinand de Saussure (1916), pentru care un cuvânt/cutumă are sens într-o anumită cultură care i-a asociat un sens anume: prinderea nasului sângerând are sens în culturile care cred că astfel hemoragia va înceta, pe când în alte culturi primește semnificații diferite. Mijloacele stilistice de care uzează poezia au în comun faptul că atrag atenția spre ele însele, că avem a face cu limbajul, nu cu lumea reală, pentru că esența lor semnalează ceva cu totul diferit de limbajul non-literar. Literalitatea textului mizează pe jocul ingenios cu limba, care atrage atenția și astfel își atinge scopul. Poezia nu își merită locul de cinste pentru că are o tematică profundă ce explorează condiția umană, ci pentru că (vezi Roman Jakobson, 1921) în procesul de defamiliarizare a limbii deja cunoscute atrage atenția spre caracterul său artificial, spre modul în care spune ceea ce spune. Mesajul nu este atât de important cât modalitatea, care aduce prospețime.

Literatura ca interfață între sine și subiect. Structuralismul și modelul poststructuralist

În ce privește relația dintre *parole* și *langue* în structuralism, ea este un pas spre obiectivitate, pentru că, spun structuraliștii, *parole* (vorbirea) se subordonează lui *langue* (limba), ceea ce înseamnă că lăsăm la o parte uzul comun în favoarea studierii structurii unui sistem. Teoreticienii structuraliști nu sunt interesați de specificul unui text dat, de particularitate, de individual, ci cred că textul literar este rezultatul unor forțe impersonale, iar nu al efortului

uman. Astfel, individualitatea textului păleşte în comparație cu stabilirea unor tipare, sisteme și structuri, scopul ei fiind descoperirea structurilor universale aflate la baza tuturor narațiunilor (Derrida 1967/1976: 7-8).

Autorul, la rândul său, este înlăturat din text, fiindcă textul în sine nu este decât funcția unui sistem de semne, iar nu funcția unui individ. Din perspectiva teoriei literare romantice, autorul se afla la originea textului, era creatorul textului, pe când structuralismul (regăsit în modernismul literar) susține că nici un text scris (nici un sistem de semne) nu are un punct din care pornește (o origine), și că autorii nu fac decât să ia în primire structuri preexistente (*limba/ langue*), cu ajutorul cărora realizează un mod particular de a vorbi (*parole*). Concluzia structuraliștilor este că nu noi vorbim limba, ci limba ne vorbește pe noi; ceea ce numim noi originalitate este doar abilitatea noastră de a recombina elementele unui sistem care există dinainte și dincolo de ființa umană. Dând la o parte autorul și, deci (vezi Claude Levi- Strauss), istoria (modurile în care în decursul anilor s-au stabilit noi conexuni între semnificat și semnificat pentru a se realiza noi vorbiri – *paroles*), teoriile structuraliste și apoi cele poststructuraliste arată că se bazează pe alte presupoziii filosofice decât teoriile umaniste.

Teoriile umaniste porneau de la ideea că există în afara noastră un altul/ce-lălalt, o realitate externă, adică străină percepțiilor noastre senzoriale și pe care o putem înțelege prin rațiune. Cuvintele, în acest context, au caracter reprezentativ: ele pot descrie mai mult sau mai puțin fidel lumea reală și experiența noastră în lume, iar mintea și voința omului au ascendent asupra limbajului. Omul fiind măsura tuturor lucrurilor, totul în jurul lui se mișcă în concordanță cu ceea ce face, gândește, simte și produce omul. Conceptul de sine (*eu*) este specific teoriilor umaniste și, implicit, individului uman, dând sens identității noastre ca ființe și ca părți componente ale unor comunități/culturi mai mari. Modelul poststructuralist, pe de altă parte, arată că realitatea este produsă de structura limbajului. Omul gândește doar atât cât poate cuprinde în cuvinte, așadar capacitatea noastră de percepție și înțelegere a realității este determinată de structura limbajului nostru, de cultura aferentă: limba ne vorbește pe noi. Sensul acestei limbi nu este aposterioric, dat de experiența noastră individuală, ci mai degrabă parvine prin opozițiile și combinațiile limbii, prin semnele și regulile gramaticale care guvernează structura limbii. Eul/sinele nu mai este centrul universului individual și cultural, ci, contrar umaniștilor, Eu există doar ca aplicație semantică a *semnificatului* (*sensului*, conținutului noțional al cuvântului) la *semnificant* (complexul fonetic, sonor al cuvântului, *forma* lui). Nu omul este centrul, ci structura. Prin urmare, deși poststructuraliștii ce vor urma critică unele presupoziii ale structuraliștilor,

ei reprezintă de fapt o nouă paradigmă în cadrul acestui flux de gândire postumanist, pentru că îi preocupă aceleași întrebări, legate de: limbaj, sine, construcția realității și conceptul de adevăr. O primă presupuziție de la care pleacă poststructuraliștii ar fi că lucrurile pe care le credeam durabile, constante, precum propria noastră identitate (sexuală, națională, culturală etc.), nu sunt nici pe departe imuabile, ci formează un fluid instabil. Aceste calități nu sunt înăscute, ci construite social. Nu există, arată ei, adevăr sau idee absolută, ci doar provizoriu, realitate temporară și fragmentară, dată de modul în care se construiesc identitățile sociale pentru a da impresia că sunt constante.

Cea de-a doua presupuziție a poststructuraliștilor ar fi că tot ce facem este produsul experiențelor noastre trecute, al credințelor și ideologiilor inoculate, care însă nu au nimic a face cu obiectivitatea. Astfel, arată ei, teoreticienii umaniști se amăgeau crezând că pot studia un text fără idei preconcepute, când de fapt se apropiau de text purtând masca propriilor poziții și presupuziții, de unde poststructuraliștii deduc că adevărul este relativ, putând fi ușor subiectivizat. Structuralismul târziu cu trecere spre deconstructivism (și regăsit în modernismul literar) susține, în schimb, că nici un text scris (adică nici un sistem de semne) nu are un punct din care pornește, o origine, și că autorii nu fac decât să ia în primire structuri preexistente (*limba/langue*) cu ajutorul cărora realizează un mod particular de a vorbi (*parole*). Concluzia structuraliștilor este că nu noi vorbim limba, ci limba ne vorbește pe noi. Ceea ce numim originalitate este doar abilitatea noastră de a recombina elementele unui sistem care există dinainte și dincolo de ființa umană. Structuralismul dă la o parte autorul (găsind o bună oportunitate, printre altele, în concepte precum *mana* al lui Marcel Mauss translatat de Claude Lévi-Strauss și sintagma acestuia *signifiant flottant*/engl. *floating signifier*, indicând spre generalitate, spre un semnificat care mai degrabă absoarbe decât emite un sens, 1950: 31/1987: 62-63) și, deci, istoria (modurile în care în cursul anilor s-au stabilit noi conexuni între semnificat și semnificant pentru a se realiza noi vorbiri – *paroles*). Astfel, teoriile structuraliste și apoi cele poststructuraliste arată că se bazează pe alte presupuziții filosofice decât teoriile umaniste în abordarea textului literar.

Teoria deconstructivistă. Jacques Derrida

Nefiind un filosof care trece ușor peste ipotezele structuraliste ale limbajului, Derrida pleacă de la axioma lui Ferdinand de Saussure, care spune că limbajul cuprinde în el ideea de diferență și, astfel, nici un semn supus relației dintre semnificat și semnificant nu poate avea vreodată același sens ca restul semne-

lor. Derrida ar putea fi catalogat, din acest punct de vedere, ca post-structuralist în sens istoric, adică succedând etapa anterioară doar ca durată de timp, o mai corectă încadrare a filosofului prin preocupările sale din anii 1960 fiind de critic ultrastructuralist sau structuralist radical (vezi Dosse 1979: 18-19). În prelegerea susținută la Johns Hopkins University între 18-21 octombrie 1966 în limba franceză, înaintea unui auditoriu semnificativ de structuraliști francezi și intitulată *La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines* (*Structură, semn și joc în discursul științelor umane*), Derrida investighează îndeaproape corpusul de texte structuraliste pentru a introduce în spațiul academic american această mișcare, pe care altădată o considera „mai mult decât o metodă sau o nouă formă de gândire“ și mai degrabă „o aventură a observației, o turnură în ce privește modul de a investiga un obiect“ (Dosse 1997: 19).

Prelegerea sa, organizată de René Girard și Richard Macksey, a fost simțită ca un fel de critică adusă structuralismului feral, după patru ani în care Derrida a investigat îndeaproape noile nume de filosofi și opere post-structuraliste din Franța (vezi Lévi-Strauss, Jean Hyppolite, Roland Barthes, Jacques Lacan). Mai mult, prezentarea lui Derrida va deveni după circa un an de zile unul dintre capitolele cărții sale *L'écriture et la Différence*, care, alături de *Grammatologie*, publicată tot în 1967, ia în vizor idei precum limbajul, esența și diferența, demonstrând clare preocupări pentru fenomenologie și chestionând din capul locului ipoteza structuralistă a ordinii la care trebuie aduse iregularitățile textului. Derrida, dimpotrivă, arată că un text trebuie deconstruit sau desfăcut în părți mici, așadar de(s)centrat nu pentru reordonarea logică a imaginilor cuprinse în el, ca astfel să i se confere sens în manieră epistemologică; Derrida caută, mai degrabă, „eșecurile și disfuncțiile textului“ (Dosse 1997: 20), chestionând însăși sursa teoriei structuraliste a limbajului prin insistența sa că, la fel ca teoriile umaniste, și structuralismul presupune un centru al semnificației de un fel sau altul. Acest centru, deși guvernează structura, nu este supus analizei structuraliste, pentru că dacă am afla structura centrului, ar însemna că trebuie să căutăm un alt centru. Omul dorește un centru pentru că acesta garantează prezența ființei. Viața umană mentală și fizică se concentrează pe Eu, care este principiul unității de la baza structurii a tot ce se întâmplă în acest univers.

Sigmund Freud a fost primul care a contrazis siguranța metafizică sau noțiunea de „prezență“, cum îi spune Derrida, prin argumentarea ideii de diviziune a eului între conștient și subconștient. Născut în Algeria, așadar în colonii, și Derrida atacă filosofia occidentală, arătând că aceasta a ajuns să opereze cu o serie nesfârșită de termeni numiți principii centrale, precum:

ființă, esență, substanță, adevăr, formă, început, sfârșit, scop, conștiință, om, Dumnezeu etc. Derrida arată, mai departe, că omul vestic nu poate gândi în afara acestor principii; orice tentativă de a ne debarasa de un concept particular ne face să ne încurcăm în termeni de care depinde respectivul concept. Tot ce putem face este să nu ne lăsăm dominați de doar unul dintre poliile sistemului (trup/suflet, bine/rău etc.), care să devină un fel de centru sau garant al “prezenței”. Dorința de a avea un centru este numită de Derrida *logocentrism* (în lucrarea *Despre Gramatologie* 1967/1976: 4 și urm.), iar grecescul Logos (cuvânt), spune el, prezintă cea mai mare încărcătură de prezență în Noul Testament („La început a fost Cuvântul”). Pentru că se află la originea tuturor lucrurilor, cuvântul încapsulează întreaga prezență a lumii, și totul este efectul acestei cauze unice. Deși Biblia este scrisă, continuă Derrida, cuvântul lui Dumnezeu este în esență vorbit. Poziția privilegiată a *vorbirii* în defavoarea scrisului (numită de Derrida *fonocentrism*) este o caracteristică a logocentrismului. De ce nu este semnul o prezență deplină, însă? La Derrida semnul este supus noțiunii de diferență (*differance*, nu *difference*), deci are natură divizată. În limba franceză, -a- din *differance* nu este simțit, noi auzind doar *difference*, deci ambiguitatea este percepută doar în scris. Atotprezența cuvântului vorbit este clară, în timp ce prezența cuvântului scris este mereu amânată. Scrisul, în acest context, este o formă contaminată a vorbirii. Textul citit sau rostit de orator sau politician este înzestrat cu prezență/putere/suflet, pe când scrisul este supus unor procese repetate de editare, printare, recitare etc., devenind impur. Cititul se evaporează după rostire și nu contaminează gândirea originară precum scrisul, care rămâne.

Odată cu Derrida, care prin filosofia sa mai degrabă poetică s-a impus fără mare greutate în curricula catedrelor de literatură comparată după vizita sa în Statele Unite, iminența de(s)centrării discursului de orice tip, fie el politic, filosofic, literar etc. apare ca necesitate implicită, față de care o bună bucată de vreme nimeni nu a reacționat intransigent sau măcar printr-un rechizitoriu minimal, probabil pentru că filosoful părea a se fi asigurat la vreme împotriva acestora prin cele câteva nume sonore de gânditori (precum Platon, Aristotel, Saussure, Hegel, Rousseau, Lévi-Strauss, Husserl etc.) pe care cu acribie îi expune noului său exercițiu de lectură în contextul crizei intelectuale din spațiul academic al anilor 1960, aceea de tatonare a unor teritorii puțin umblate din sfera psihanalizei, antropologiei moderne și fenomenologiei (vezi și Derrida 2001: 12 și urm.). Din acest punct de vedere, lucrări precum *L'écriture et la Différance*, *Grammatologie*, iar după alți câțiva ani *La Voix et le Phénomène* (*Vorbire și fenomen*) trebuie să-i fi luat prin surprindere la fel cum, în cuvin-

tele lui Levinas, invazia germană i-a luat prin surprindere pe francezi în Al Doilea Război Mondial:

La început totul este la locul lui, iar după câteva pagini sau paragrafe, sub impactul unei întrebări înspăimântătoare, gândirea noastră nu-și mai găsește casa. Iată, pe lângă sensul filosofic al propozițiilor, un efect pur literar, un nou tremur, poezia lui Jacques Derrida. Citindu-l, revăd Exodul din 1940. Soldații în retragere ajung într-un oraș care habar n-are ce se întâmplă, în care cafenelele sunt încă deschise..., frizerii tund, brutarii coc, viconții se întâlnesc cu alți viconți să povestească despre viconți, iar după un ceas totul este gol, părăsit, casele închise ori abandonate cu ușile deschise, vitregite dintr-o dată de locuitori. (Levinas 1976: 82 quoted in Rabaté 2018: 6-7)

Cuplul scris-vorbit este dat de Derrida ca exemplu de violență ierarhică sau de supliment. Vorbirea are prezență de sine, dar scrisul este secundar și poate contamina vorbirea prin materialitatea sa. Filosofia vestică a sprijinit această ierarhie pentru a salvagarda prezența, arată Derrida țintind spre strategia "logocentrică" a lui Platon din *Phaidros* (2011: 45-46) de a descrie vorbirea ca fiind autentică și având prezență de sine, pe când scrisul îl vede ca artificiu, ca substituit ce înlătură prezența, în mod practic chiar prezența dascălului, altădată atât de intimă și reală datorită rostirii (Newman 2001: 4). Totuși, punctează Derrida, Platon nu se poate sustrage acuzațiilor de ipocrizie, întrucât el însuși descrie vorbirea folosind metafora scrisului, în ciuda faptului că situează scrisul în relație de subordonare față de vorbire, așadar în contradicție sau în raport binar, raport în care vorbirea capătă autoritate.

Dacă am inversa, însă, scara ierarhică, am putea spune că vorbirea este o specie a scrisului, pas care la Derrida reprezintă prima etapă a deconstrucției, și toate textele de cum încolo vor fi de-compuse „cu intenția de a le face să se autointerogheze, de a le obliga să ia în seamă propriile contradicții, de a da la iveală antagonismele pe care înainte-vreme le-au ignorat sau reprimat“ (Newman 2001: 5). Citirea deconstructivă insistă asupra faptului că opozițiile binare (precum început-sfârșit, bine-rău, adevăr-minciună, primul/al doilea, viață/moarte, suflet/trup etc.) nu pot fi ierarhizate fără un anumit grad de violență, care vine din faptul că, neînțelegându-și poziția de privilegiați când dezbate probleme reale legate fie de limbaj, fie de sine/ființă, fie de politică/stat, cei ce o fac își arogă acea identitate autoritară istorică, tradițională, dominatoare. Un bun exemplu dat de Derrida aici ar fi relația politică binară dintre anarhiști și marxiști, în care anarhiștii susțin și critică totodată eforturile revoluționare ale marxiștilor: aceștia au dreptate să demonteze practicile capitaliste, dar efortul lor este greșit direcționat înspre latura economică a po-

liticilor occidentale, și nu înspre cea socială. În realitate, însă, anarhiștii sunt o prezență dominatoare, violentă prin însăși identitatea sau natura lor, ca atare un real pericol inclusiv pentru marxiști.

Cele trei legi date de Derrida cu privire la inversarea ierarhiei, caracteristică deconstructivității în teoria literară, sunt: 1. cuvântul/semnul scris poate fi repetat nu doar în absența subiectului care l-a emis într-un context anume, dar și în absența unui destinatar anume; 2. semnul scris poate sparge contextul în care a apărut și poate fi citit într-un context diferit, indiferent de intenția inițială a autorului său; 3. semnul scris este supus separării spațiale: este separat de alte semne din același lanț semantic, și apoi este separat de referentul său prezent, adică se poate referi doar la ceva ce nu este prezent de fapt în el (Derrida 2013: 34, 46 și urm.).

Nu avem, însă, vreo garanție a faptului că odată inversată sau îndepărtată această violență ierarhică despre care vorbește Derrida, contrapartea binariilor, cea asupra căreia s-a manifestat violența, nu se va erija în parte violentă la rândul-i, dat fiind că va fi recunoscută ca valoare și își va intra în drepturi. De fapt, o astfel de situație trăim chiar azi. O astfel de situație de un paroxism incontestabil prin tutelajul său a escaladat tocmai în dreptul lui Derrida în anul 1974, dacă nu prin întreaga sa carieră a invitat la astfel de exerciții exegetice criptice. În acel an, ca un soi de combinare a binariilor, îi apare cartea *Glas* (Derrida 1974), cu o scrutare filosofico-literară secundată de observații personale/marginalia în tonul obișnuit al criticului, însă de data împărțind textul pe două coloane: la stânga Hegel și la dreapta scriitorul Jean Genet, Derrida însuși străpungând cele două coloane cu citate disparate și trimiteri la surse tehnice specializate. Intenționalitatea lui Derrida este un dat prin însăși tehnoredactarea textului și reprezintă tot atât de mult un exercițiu aplicativ de deconstruire a textului, cât o sesiune de psihanaliză a numelor dindărătul surselor primare interpuse. În definitiv, în anul 1972 Genet îi adresase o scrisoare formală lui Derrida, publicată la 29 martie sub titlul "Une lettre de Jean Genet" în *Les Lettres Françaises*. Dacă relativ la Hegel psihanaliza îl vizează pe Derrida și relația sa oarecum filială cu filosoful german, în coloana dreaptă aluzia la filiație este peiorativă și ia în vizor numele scriitorului trimițând la originea dintr-o mamă denaturată. Problema este că, dacă despre Hegel s-a scris în neștire și înainte, și în timpul, și după Derrida, despre Genet și autobiografia lui sordidă prin naștere și parcurs personal de client al închisorilor nu se vorbește până atunci de pe acoperișul caselor („Mi se pare indecent să vorbesc despre mine“, declara Genet în cadrul unei conferințe din 1970). După apariția cărții lui Derrida în pofida oricărei intenționalități, Genet nu va mai ieși la rampă cu vreo altă producție literară în perioada 1975-1987.

Ideea că nu este nevoie să știm care a fost intenția autorului textului, sau chiar autorul însuși, face ca textul să-și piardă autenticitatea și, mai mult, inspirația. De vreme ce cititorul este cel mai în măsură să facă lumină asupra textului sau să-i confere sens, nimic nu îngrădește lectorul să disemineze opinia că textul este insignifiant sau insipid, de pildă. Autorul a dispărut, și odată cu el nevoia de autoritate. Relativitatea și obscurantismul textului este o țintă pe care deconstructivismul a urmărit-o de la bun început și din pricina căreia revenim la situația inițială, a cititorului în jurul căruia gravitează sensul și care poate face orice din text, indiferent de mijloace sau traiectorie. Textul deconstruit onorează scopurile unei culturi anume și, din nou, adevărata diversitate fără violență nu este posibilă.

Ipocrizia acestei metode rezidă în ideea de răspuns la text, fiecare răspuns intercultural și transgenerațional reprezentând noi stadii de opinie care concordă pentru aclimatizarea pleiadei de cititori. După deconstrucție sau fragmentare este, însă, puțin probabil că rezultatul va fi reconstruirea identității în cadrul discursului sau narațiunii poststructuraliste. Textul nu poate aclimatiza cultura de la un moment dat folosind limbajul original, indiferent de numărul opozițiilor binare pe care le-am putea detecta în el. Din acest motiv, centrul atenției în dezbaterile actuale pe acest subiect nu este mesajul textului, ci tipul de limbaj considerat corect din punct de vedere politic, pe care să-l întrebuițăm de pildă pentru afirmarea identității de gen, o breșă în limba culturii (*parole*), pe care Derrida probabil nu a prevăzut-o în timpul lui, dar care este o concluzie directă a percepției sale asupra “violentei” în ziua de azi.

Concluzii

Critica deconstructiviștilor, și implicit a lui Derrida, în domeniul teoriei literare își ratează ținta tocmai pentru că nu are în vedere o anumită țintă, întrucât discută concepte binare și caută deconspirarea contradicțiilor textuale în cadrul aceluiași sistem filosofic referențial. Limbajul pe care-l avem la îndemână, cum îi spunea Derrida, nu este superior celui pe care-l întrebuițau formalistii pentru a critica, la rândul lor, atitudinea opacă a predecesorilor față de text, și nu este nici astăzi mai aproape de soluționarea problemei sine-lui în relația lui de tradițională dominanță asupra celui alt.

Din criza limbajului vine și eșecul post-poststructuralismului de a duce la capăt proiectul descentralizării și de a împlini promisiunea diversității și incluziunii socio-culturale astăzi. Atât structuralismul, cât și poststructuralismul urmează aceeași cale spre limbaj (având în vedere faptul că îi recunosc

poziția de mijloc între vorbire și semnul scris), care este adânc experimentală și interpretativă ca scop, cu toate că o încep de la capete opuse.

Deși avem, într-adevăr, nevoie de o structură de interpretare pentru a acomoda o imagine textuală veche la o situație actuală, limbajul pe care-l întrebuițăm este important și nu este mereu la îndemână, iar lectura lui Lévi-Strauss prin lentilele lui Derrida ca antropologie deconstruită va duce, în cele din urmă, la sensurile intenționate și planificate de efortul deconstructivist.

Chiar dacă structuralismul a fost, cum spunea Derrida, “mai mult decât o metodă”, rămâne totuși o metodă de investigație sistematică situată la antipodul deconstructivismului matur în parcursul său spre eliminarea originalelor și a modelelor de autoritate, pentru a face ideea de sens posibil de exprimat în limbajul uman contemporan.

Bibliografie

- Attridge D (2004) *The Singularity of Literature*. Abingdon: Routledge.
- Berthens H (2004) *Literary Theory: The Basics*. New York, NY: Routledge.
- Derrida J (1967/1976) *De la Grammatologie*. Paris: Les Editions Minuit./Of *Grammatology*. Traducere de Spivak GC. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Derrida J (1974) *Glas*. Paris: Galilee.
- Derrida J (2001) *(Ex)poziții. Convorbiri cu Henri Ronse, Julia Kristeva, Jean-Louis Houdebine, Guy Scarpetta*. Prefață de Aurel Codoban. Colecția Panopticon. Cluj-Napoca: Idea Design & Print. În original: Derrida J (1972) *Positions: entretiens avec Henri Ronse, Julia Kristeva, Jean-Louis Houdebine, Guy Scarpetta*. Paris: Minuit.
- Derida J (2013) *Signature Derrida*. Edited by Williams J. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Dosse F (1997) *History of Structuralism: The Rising Sign 1945-1966*. Volume 2, *The Sign Sets, 1967-Present*. Traducere de Glassman D. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Habib MAR (2011) *Literary Criticism: An Introduction. From Plato to the Present*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Levinas E (1976) Jacques Derrida. In *Noms Propres*. Paris: Fata Morgana. Quoted in Rabaté J-M (ed) (2018) *After Derrida. Literature, Theory and Criticism in the 21st Century*, 6-7. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lévi-Strauss C (1950) Introduction a l'oeuvre de Marcel Mauss. În Mauss M (ed) *Sociologie et anthropologie. Précédé d'une Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss par Claude Lévi-Strauss*, 51. Paris: Presses Universitaires de

- France. Traducere în limba engleză de Baker F (1987) *Introduction to the Work of Marcel Mauss*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Newman S (2001) Derrida's Deconstruction of Authority. *Philosophy and Social Criticism* 27(3): 3-19.
- Platon (2011) *Phaidros sau despre Frumos*. Traducere de Liiceanu G. București: Humanitas.
- Propp V (2003) *Morphology of the Folktale*. Translated by Scott L. Second Edition. Austin, TX: University of Texas Press.
- Rabaté J-M (ed) (2018) *After Derrida. Literature, Theory and Criticism in the 21st Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saussure F (1916) *Cours de linguistique générale*. Editare de Bally C, Sechehaye A, Riedlinger A. Lausanne-Paris: Payot.
- Sturrock J (1979) *Structuralism and since: from Lévi Strauss to Derrida*. Oxford: Oxford University Press.
- Shklovsky V (1914/1973) The Resurrection of the Word. Translated by Richard Sherwood. In Bann S and Bowlt J (eds) *Russian Formalism: A Collection of Articles and Texts in Translation*, 41-45. Edinburgh: Scottish Academic Press.
- Shklovsky V (1917/1965) Art as Technique. *Russian Formalist Criticism: Four Essays*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Wolfreys J, Robbins R, Womack K (2006) *Key Concepts in Literary Theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Surse Internet:

<https://jhupbooks.press.jhu.edu/content/grammatology> <https://www.youtube.com/watch?v=kOMD0N7k9ZQ>. Accesat la 19 august 2023.